

GYARMATI GYÖRGY

IMPÉRIUMVÁLTÁS 1945 – AVAGY CSÖBÖRBŐL VÖDÖRBE

*Mindig pesszimista voltam, de mindig csalatkoztam:
a valóság még annál is szörnyűbb volt, mint amit vártam.*
NAGY LAJOS: PINCENAPLÓ, 1945.

Tájkép csata után: a virtuális magyar államiság

■ Márai Sándor naplójegyzete 1944 őszén: „A németek varázslók. Sikerült megvalósítaniuk a csodát, hogy minden tisztességes ember őszintén és forró reménykedéssel várja az oroszokat, a bolsevistákat, akik mint felszabadítók érkeznek.”¹ Ez így is volt, meg nem is. Nagypám, Miskolc kültelki portáján – másokhoz hasonlóan – az angolokat várta. Ebbéli – csalfa – reményét² látta megerősítve, midőn elkobozták világvevő rádióját. Nem, nem a bejövő oroszok, hanem – őket megelőzve – a retiráló németek. Az antiszemitaiból zsidómentővé lett kultuszminisztériumi államtitkár, Mester Miklós édesanyja meg az amerikaiakat várta kicsit keletebbre, a Székelykeresztúrral szomszédos Rugonfalván. Ugyanerről ábrándoztak egy vízválasztóval odébb, a Homoród mentén is.³

Igencsak odalett az „ezeréves magyar szupremácia” tudata, ha a Kárpát-medencében honosak vezetett fejsze nyeleként keresgéltek azt közeli és távolabbi védhatalmak oltalmában. E „szabadíts meg a gonosztól!” fohászban megjelenő pátria-kiajánlások alapján Szent István egykori országa akkoriban uratlan jószág. Ám „a senki földjén jeges a szél!” –

Az írás jócskán rövidített változata referátumként hangzott el 2014. december 11-én, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága által Budapesten rendezett *Remény és realitás – Magyarország 1945* című konferencián.

– Szerencsésen
megoldottam
a problémádat, tanácsos
uram. Felvettem egy
parasztpárti sírásót, így
a te osztályod felvehet
egy szociáldemokrata
fűtőt.

süvölté Theodore Dreiser az Óperencián túlról, már itthon is ismerhető tragédiájában.⁴ Legelőbb mintha Márainak lett volna füle a hallásra. Említett bon mot-ja után nem sokkal már arról ír, hogy „az oroszok nem hozhattak szabadságot, merthogy az nekik maguknak sem volt”.⁵ Kortársra, földije, majd emigrációbeli sorstársa, az éppen száztíz éve született Kertész István valamivel később, számos keserves diplomáciai és politikai tapasztalattal a tarsolyában kényszerült számot vetni azzal, hogy e térségben akkoriban *illúzió* volt – vagy gyorsan azzá lett – a demokrácia reménye.⁶

Magyarország 1944/45 fordulójának téli hónapjaiban inkább volt történelmi-földrajzi fogalom, mint társadalmi-politikai entitás. A revíziós peremvidékekről kiverték, kiparancsolták. A Trianonnal körülmélt szállásterület – szó szerint – hadilábon állt az államisággal, mert elhordták annak attribútumait. Az ezredéves kalandozások mentén kelt útra a Szent Korona, a törvényhozás, a minisztériumok és a „büszkeségünknek” propagált honvédség szétzilált maradéka: vitték magukkal a Nemzeti Bank trezorját, börtönöket foglyaikkal, egyetemeket hallgatóikkal.⁷ Juhász Gyula tömörségében is találó fordulatát idézve: „az állam kivonult az országból”.⁸ Szálasi Ferenc híveinek „végsőig kitartása” leginkább abban merült ki, hogy kitartóan síbolták át a nyugati végeken mindazt, amit végsőig túlpakolt járműveik elbírtak. Napkeleten, a debreceni „másik Magyarország” kormányának még járművei sem voltak. A meglehetősen esetlegességgel toborzott új honatyákat – a Vörös Hadsereg 1944. december közepéig elért frontvonala mögötti térségekből – sietve fuvarozták össze szovjet katonai dzsipeken, teherautókon a „kálvinista Rómába”. Az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak kezdetben addig terjedt az akciórádiusza, ameddig első kinyomtatott rendeleteit a hadműveletek mögötti szovjet futárposta patruklok vitték.

A debreceni új államiság másképp volt virtuális, mint napnyugatnak iszkoló soproni ellenlábasa. Attól nem támadt neokonstituáló respektusa a kelet-magyarországi csonka diétának, hogy *Szózatban* – mert törvényalkotási legitimitása nem volt – „a magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjének nyilvánította magát”. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés attól lett a Hungaria Renovanda reménybeli letéteményese, hogy a háborúban nyeresre álló nagyhatalmak elfogadták a magyar államiság fórumának. Alig egy hónappal a fegyverszüneti megállapodás aláírását követően a potenciális győztesek legátusai már Debrecenből datálták első jelentéseiket.⁹

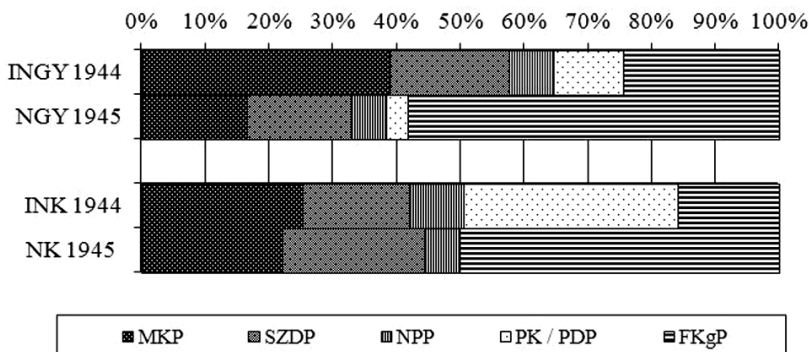
A magyar szállásterület szélső gyepűi között meg – nyugat felé lassan araszolva – nyolc hónapon át dúlt a gépesített háború. A hadak járta után hátrahagyott üszkös terepen egy testileg-lelkileg lerongyolódott társadalom azon része próbálkozott az újrakezdéssel, amelyik nem látta okát a menekülésnek, és – a nem mozdult volna, de vitték sokaságától eltérően – maradhatott is. Hozzájuk képest azok szedték a sátorfájukat, akik úgy ítélték meg: van okuk tartani a várható rendszer- és impériumváltástól. Ám a kéretlenül tevőleges vitézkedés közreműködőihez képest a fordulattal járó keservek elszenvedése a társadalom egészére átháramlott. Ennyiben „a dicső múltat” reprezentálók futása közbeni honmaradás – nem nélkülözve persze szorongást és aggodalmat – állásfoglalást is hordozott. Holott a túlélés akkoriban nem elhatározás kérdése volt: elég itt Nagy Lajos, Szép Ernő, Fenyő Miksa, Polcz Alaine vagy Gyarmati Fanni tanúságtételére – és százezernyi alteregójára – utalni.¹⁰

Hetven év elteltével számos forrás tudósít sorsok millióinak alig számba vehető egyedi sokféleségéről.¹¹ Kinek-kinek eltérő okból, változatos módokon és különböző csillagállások alatt lett bizonyossággá, hogy a rendszercseréhez társított amorf képzelet, szabadulást álmodó várakozása nem volt több, mint balga hit, csalfa remény. A közmondásos – s ennyiben leegyszerűsítő – csöbörből vödörbe pária-léthelyzetek páratlan sokféleségét tapasztalhatták saját bőrükön a megmaradók. Előbb vagy utóbb a „magyarnak [- és embernek -] számkivetve” sokaságba soroltattak azok is, akik magukat eleinte a fordulat kedvezményezettjének gondolták, vagy annak hirdették őket.¹²

■ A „térfogalásnak” sokféle olvasata van. Az orvoslásban a tbc, illetve a daganatos betegségek diagnosztizálásakor kerül elő. Historikusok a modern kor xenofób közbeszédében rögzült toposzként emelték a múltidézés szótárába.¹³ A posztmodern történetírás a tényleges és szimbolikus „térhasználat” leírásaival bővítette értelmezési tartományát. A mindinkább részdiszciplínának konglomerátuma történettudományban ilyennek tekinthető újabban a gender history térfogalása. A *kommunista térfogalás* szóösszetétel a kortárs politikai diagnoszta, Bibó István egyik 1947-es írásában bukkan fel: az akkori kisgazdapárti „térvesztés” reciprokát jelölte a fogalom-párosítással.¹⁴

A jelenség, az új kormányzó pártok helyosztó iszapbirkózása már a háború végi impériumváltással kezdetét vette. Ezúttal csak azt idéztem fel, hogy hol tartott a térfogalás a formálódó új államiság törvényhozó és végrehajtó alrendszerében 1945–1946 fordulóján. Az ideiglenesség szűk egy éve után, 1945 őszére a nemzetközi elváráson túl hazai igény is volt társadalmi akaratnyilvánítással legitimálni az új magyar államiságot. Az őszutón tartott nemzetgyűlési választások eredményei közismert iskolai penzumok. A lexikaként elsorolt megoszláshoz képest ritkábban szokták összehasonlítóan bemutatni, hogy a november 4-ei választói szavazatok miként rendezték át a törvényhozás erőviszonyait, pártpolitikai arculatát.

**Pártok százalékos képviselete a parlamentben és a kormányban
1944, illetve 1945 decemberében**

Rövidítések: INGY = Ideiglenes Nemzetgyűlés; NGY = (választott) Nemzetgyűlés; INK = Ideiglenes Nemzeti Kormány; NK = Nemzeti Kormány; pk = pártonkívüli

A Független Kisgazdapárt (FKgP) az 1944 végi debreceni „ideiglenesség” hendi-kepjéhez képest – ahol mindössze 25%-os részesedése volt – a választott nemzetgyűlésben *formálisan* erőnyerő lett: a képviselők 58 százalékát tudhatta saját soraiban. A háború végnapjaiban a Magyar Kommunista Párt (MKP) erős keleti hátszéllel startolt. Tony Judt fordulatát kölcsönözve, „a kommunisták a Vörös Hadsereg poggyászában érkeztek”.¹⁵ A velük szembeni kortársi tartózkodást tükrözi, hogy a front mögött sebtében „organizált” 39%-os relatív többségük az Ideiglenes Nemzetgyűlésben a szabadnak mondható voksolás nyomán – kevesebb, mint felére – 16,6%-ra zsugorodott. A Szociáldemokrata Pártot (SZDP) és a Nemzeti Parasztpártot (NPP) is csak az

vigasztalhatta, hogy a kommunistákhoz képest – arányait tekintve – kisebb volt a veszteségük (SZDP: INGY = 18,7%, NGY = 16,4%; NPP: INGY = 7%, NGY = 5,5%). Utóbbi három reprezentáltsága most együttesen is alig volt annyi, mint amennyit a debreceni induláskor az MKP egyedül mondhatott magáénak. A nemzetközi kötelezettségből is adódó *koalíciókényszer* egyúttal páratlan választás- és politikatörténeti káprázatot idézett elő, merthogy a kormányt alkotó pártok közel 97 százalékban töltötték ki a parlamenti patkót. A póre számszerűség azt a benyomást kelthette az önelgitimáló politika – gyakorta délibábos – horizontján, hogy az ország szavazópolgárainak szinte egésze kormánypárti volt.

A nemzetgyűlési választások után megalakuló Nemzeti Kormányban (NK) ugyancsak a Független Kisgazdapárt javára módosult a tárcák újraosztása. Itt azonban már szó sem volt a választói támogatottság többségi elvének maradéktalan érvényesítéséről. A kisgazdák „önkorlátozásába” hathatósan besegített a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot (SZEK) domináló szovjet misszió – élén K. Vorosilov marsallal. Így az abszolút győztes párt összesen annyi minisztert delegálhatott a kormányba – beleértve a miniszterelnököt is –, mint a szavazók által kevésbé preferált három koalíciós társsa együttesen (FKgP 9 személy, MKP–SZDP–NPP együtt 9 személy). Másként közelítve – amint az a diagramon nyomon követhető – a kisgazdák ezt is csak úgy érték el, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány (INK) párton kívüli „csoportját” immár mellőzhetőnek ítélve, tisztán pártdelegáltakból álló kormány alakult. Az MKP–SZDP–NPP triász viszont szinte meg sem érintette a parlamentben elszenvetett 26 százalékos térvetése: a választás után felálló új kormányban nem csökkent képvisellete az ideiglenes kabinetben birtokolt részesedéséhez képest.¹⁶

Az „egyensúly” jelszavával agyonpártosított lokális–regionális igazgatás

■ Más arculatot mutat a politikai tájkép, ha az állami főhatalom magaslataihoz képest a helyhatósági, önkormányzati igazgatás társadalom-közeli horizontján tekintünk szét. Észak-Erdélytől – és a később négyhatalmi megszállás alá került „Harmadik Birodalom” területeitől – eltérően a trianoni határokon belül nem vezettek be a megszállók katonai közigazgatást. A korábbi igazgatási szervek számára előírt evakuálási kötelezettség miatt viszont azokat nem lehetett reaktiválni. A vezető tisztviselők többsége szedte a sátorfáját, s legfeljebb olyanok maradtak helyben, akiknek – addig – nem társult beosztásához intézkedésre jogosító felhatalmazás. A „frontátvonulással” amortizált települések ezrein csonka családok, dezorganizált közösségek kezdték újra az egyéni életet éppúgy, mint a kommunális működést. Aktuális ultima rációként társult ehhez a tovainduló seregtettek és a hátszág-biztosító kommandatúrák megszálló jogán érvényesített igényeinek kielégítése, úgy, hogy nélkülözték „a legények elejét”. A katonaköteles korú férfiak zöme és a leventék egy része alakulatánál volt: retirálva, szétszórva vagy éppen már fogságban – többnyire nem tudhatni, hogy éppen hol.

Nemzeti bizottságok. Az interregnum legkorábban fogant intézményeit nem „magasabb szinten” tervezték: a szükségből erényt kisközösségi kreativitás szülöttei. A helyi lakosság – leginkább a Tiszától keletre eső alföldi tájakon – hozta létre az első *nemzeti bizottságokat* (kezdetben különböző elnevezések alatt). E „mindenes helyi előjáróságok” eleinte nem pártdelegáltakból álltak – mert pártok alig működtek –, hanem közbizalmat élvező tanultabb közrendűekből: respektussal bíró gazdálkodó, híveivel maradól elkipásztor, tanító, orvos és a községháza egyik-másik maradól irodistája került a közösség ügyében eljáról falubizalmi testületbe. Ők kezdték szervezni a járónapj körben fellelt halottak eltemetését, lótetemek elföldelését, a

beszállásolt ármádia utáni tetvetlenítést, a duhajkodásoknak áldozatul esett nők abortuszát és a „cserébe” hátrahagyott sebesült, lestrapált gebék esmeg paripává táplálását. A szovjet „nacsalnyikok” sürgette – út-, vasút- vagy hídreparálásra rendelt – közmunkások kiállítására fejében ugyanezen kommandatúrákon tudtak idővel „bumáskát” szervezni, hogy gyufát, sót, petróleumot beszerző expedíciót indítsanak néhány épen maradt fogattal, abban bízva, hogy a két nyelven kiállított pecsétes menetlevél birtokában a hiányzó közszükségleti cikkekért járókat a hátszágban cirkáló őrzőjáratok nem zsuppolták – kiszámíthatatlan idejű és messzeségű – „malenkij robot” transzportokba.¹⁷

A politikai átállás következő fázisában – illetve a későbbi frontvonal mögé került régiókban – vált gyakorlattá, hogy az éledni kezdő pártok lokális újdonszajai részvételi igényükkel jelentkeztek a nemzeti bizottságoknál. Ez 1945 első hónapjaitól lett általános, amikor a hagyományos közigazgatási szervek – friss kormányrendeletben előírt – újjászervezése is megkezdődött. A közösségi önszerveződés fórumai akaratlan konkurensei lettek az ideiglenes kormány által reparálni kezdett – és személycserékkel „demokratizálni” próbált – igazgatási intézményrendszernek. A Moszkvából visszatért kommunista vezetők egyike, Gerő Ernő helyi szintű „kettős hatalom” létrejöttétől tartva aggodalmaskodott, ám vele érkezett társa, Révai József – orwelli „újbeszédre” emlékeztető retorikával – elkerülhetőnek vélte azt. Az átalakulás multiplikátoraként – verbálisan az egekig magasztalva – továbbra is fontosnak hirdette a nemzeti bizottságok működését, ám illetéktelennek nyilvánította azokat a helyi igazgatási szervekre testált régi és új feladatkörökben.¹⁸ A nemzeti bizottságok évekig „kukorékolhattak” még a háború utáni helyreállítás újrakerített baromfiudvarában, de már csak kappanként...

A legális működését éppen elkezdő Magyar Kommunista Párt a továbbiakban nem is a nemzeti bizottságokban való szerepvállalást, hanem az új igazgatási szervekben való pozíciószerezést ambicionálta. Ebben pedig „természetes szövetségesei” voltak a Vörös Hadsereg hátrahagyott kommandatúrái, amelyek a SZEB származtatott jogosítványával bábáskodtak a helyi hatalmi szervek életre hívásánál. A községi, városi szovjet katonai parancsnokok leginkább a baloldali múltat felmutatni tudó személyeket – szociáldemokratákat, 1919-es „veteránokat”, illegális kommunistákat – részesítették előnyben a közigazgatási státusok újbóli betöltésekor.

Igazoló eljárás. Némi gondot az jelentett, hogy az állami-önkormányzati intézményhálózat tisztségei többre rúgtak, mint az „új Magyarország” politikai életét reprezentáló pártok induláskori tagjainak együttes száma. E kitétel azt sugallja, hogy a háború után szóba se jöhetett pártháttér nélkül pozícióba jutni. Fehér holló gyakoriságú elvi lehetőségként volt rá esély, ám nem volt köznapi realitás fogalmazáskari vagy éppen vezető állást „pártatlanul” elnyerni. A pozícióba helyezések során inkább az lett általános, hogy – a szakképesítési kritériumok firtatását jórészt felfüggesztve – „előnyt jelentett” valamelyik új kormányzó párt támogatása. Lényegében ezt intézményesítette az ún. igazoló eljárás.

A vonatkozó rendelet alapján az igazoló eljárás volt hivatva megállapítani, hogy a közszolgálatra jelentkező – vagy ilyen korábbi tevékenységét folytatni kívánó – személy „1939. szeptember 1-jét követő *magatartása* [sic!] sértette-e a magyar nép érdekeit”. A háború végi helyzethez fazonírozott paragrafus kodifikációs pongyolaságát segítette érvényre jutni egy jogszabályon kívüli aktuálpolitikai megfontolás. Az, hogy a pártok – égető káderhiányuk miatt – rendre szemet hunytak a támogatásért hozzájuk forduló alkalmazásra jelentkezők nem mindig makulátlan múltbéli szerepvállalását illetően, különben hátrányba kerülhettek a posztok birtoklásáért folyó egyváltás közötti versengésben. Ez okból vált napi gyakorlattá az „én támogatom a te imrédystádat, te támogatsz az én kishalásomat” káderbarter-viszonyosság. E sub

rosa alkuk szövevényében zajlott az igazolás az újjászerveződő pártok delegáltjai között, merthogy belőlük kerültek ki az igazolóbizottságok. Végeredményként a közszolgaaspiráns elnyerte az állást, az egyes pártok gyarapították tagságukat, ráadásul a hatalmi intézményrendszerben ambicionált térfoglalásuk is haladt előre. A procedúra lényegét átlátva emelte fel szavát – szenteltvíz hatásfokkal – a kortárs publicisták egyike: „minél inkább baloldalt áll egy párt, annál inkább vigyázzon, mert a jobbszélről menekülők [korábbi] ballépésük nagyságát az átlépés nagyságával próbálják sokszor kompenzálni.”¹⁹

A hivatali pozícióvásár nem csupán a vezető stallumokat illetően volt jellemző. „Bővített újratermelése” úzus lett a közszolgálat alsóbb grádicsain is. Adomává szelídült – ám korántsem egyedüli – példaként szóljon erről a pártegyensúlyozást is ki-tanuló kortárs literátor, a „százkönyves” Hegedűs Géza.

„Telefonon sürgősen behívtak a [kommunista] pártközpontba, és egy illetékes vezető elvtárs közli velem, hogy másnapról kezdve a [budapesti] Városházán én vagyok az irodalmi osztály vezetője.

– Ne bolondozzatok, mondtam én, hiszen nem értek a közigazgatáshoz, és nem is érek rá: tanár vagyok több helyen, újságíró is vagyok, éppen egy regény írásába kezdtem.

Az illetékes, egyébként jó barátom, nem hagyott kibeszélni, és mint parancsot közölte:

– Hátra arc, indulj, irány a Városháza, itt nincs vitatkozni való. Tegnap kineveztek egy kigazda párti osztályvezetőt a Vízműveknél, ennek megfelelően a Városháza irodalmi osztálya a kommunista párté. [...] A polgármester már vár. [...]

Alighogy elfoglaltam hivatali szobámat, közlik velem, hogy szükség lenne egy fűtőre. Van is megfelelő ember, itt áll az ajtó előtt.

– Hát akkor jöjjön be. Felveszem, ha ez a teendőm.

Erre elmagyarázták, hogy ehhez a személyzeti osztály hozzájárulása kell. Én el sem tudtam képzelni, mit problémázhat a személyzeti osztály a fűtő felvételén, ha arra szükség van, és akad, aki elvállalja. De hát a hivatali szabál', az hivatali szabál'. A házitelefonon felhívtam a személyzeti osztályt és bemutatkoztam. [...] Megmondtam, miről van szó, mire a következő meglepő kérdést teszi fel a személyzeti osztály:

– Mond csak, tanácsos uram, milyen párt tagja a felvételre kijelölt személy?

Belenevettem a telefonkagylóba.

– Nem mindegy nektek?

Nagyon aggodalmas magyarázkodás következett.

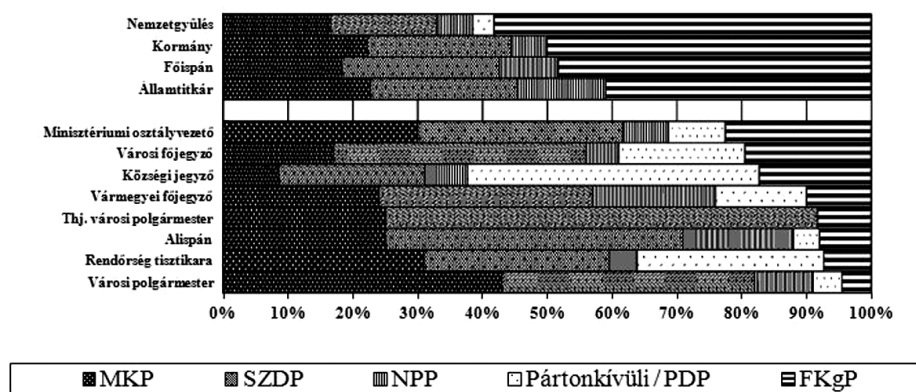
– Ez nem olyan egyszerű, kérlek, mert vigyázni kell az egyensúlyra. Megkérhetnélek, hogy kérdezd meg tőle, melyik demokratikus pártnak a tagja? Mit tehettem. Behívtam a felettebb nyomorúságosan öltözött, borostás atyafit, és megkérdeztem tőle, tagja-e valamelyik pártnak. Aztán közöltem a telefonba: szociáldemokrata. A személyzeti osztálybeli erre megkért, hogy szíveskedjem várni egy kicsit. Addig várakozzék a szóban forgó szociáldemokrata odakint. Várt is szegény vagy egy fél óráig, mígnem csöng a telefon, és boldogan közli velem a pártegyensúlyozó személyzeti osztálybeli:

– Szerencsésen megoldottam a problémádat, tanácsos uram. Felvettem egy parasztpárti sírásót, így a te osztályod felvehet egy szociáldemokrata fűtőt.”²⁰

Az 1945-ös ideiglenesség időszakában jórészt a megidézett algoritmus szerint zajlott az újjászerveződő magyar igazgatás szinte teljes körű pártosodása a minisztériumok „kiadmányozási jogú” fogalmazáskari tisztségviselőitől kezdve el egészen a megyeházi portásokig és a városi-járási bábaasszonyokig.

■ A körülményeket figyelembe véve semmi rendkívüli nem volt abban, hogy az újonnan igazolt garnitúrával rekrutálódó önkormányzati-végrehajtó hatalmi szféra *hasonult* a – fentebb már vázolt – debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés pártpolitikai színképéhez. Lássuk, milyen megoszlás mutatkozik, ha országos metszetben vesszük számba néhány reprezentáns poszt pártmegoszlását.

**A pártok részesedése a hatalmi hierarchia kulcspozícióiból
1946 tavaszán**

1946. márciusi datálásához képest a fentebbi diagram adattartalma azért kompatibilis mondandónkkal, mert a központi kormányzat alatti végrehajtó alrendszerben a parlamenti választás nem jelentett státus-újracsztó módosulást. Az ideiglenesség időszakának térfoglalása itt töretlen maradt. Leginkább a kommunisták aprehendáltak az ellen, hogy a helyhatósági-önkormányzati választásokra is sort kerítsenek. Az országos választások tapasztalatából okulva jutottak arra, hogy az állampolgári vokások számukra hátrányos módon szabhatják újra a pártnak az új államiság fogantatása közepette helyi-regionális szinten addig megszerzett pozícióit.

Ennek kivédéséről, illetve offenzívába fordításáról szolt a Baloldali Blokk 1946. márciusi életre hívása. A végrehajtó hatalom hierarchiájának különböző posztjain a kiscgazdák részesedése mindenütt alatta maradt az egynegyednyi részesedésnek: 4-22% között mozgott. A blokkpártok viszont szinte mindenütt magukénak mondhaták a stallumok kétharmadát vagy éppen háromnegyed részét. A kormányzó koalíciónak a nemzetgyűlési választások nyomán bekövetkezett polarizálódása aligha függetleníthető attól a kirohanástól, amit Rákosi Mátvás engedett meg magának az MKP Központi Vezetőségének plénumán, alig három héttel a nemzetgyűlési választások után: „Korrigálni kell a választások eredményeit. Megengedhetetlen, hogy az ilyen [mármint a kiscgazdákra adott] szavazatokat egyenrangúnak vegyük a demokrácia híveinek szavazatával.”²¹ Ez számottevő mértékben közrejátszott abban, hogy elutasították az önkormányzati választások kitézését, ami tartósította a legislativa és az executiva eltérő politikai arculatát, előidézve egyúttal a rendszer *hatalmi dualizmusát*. Az új államiság létrejöttét folyamatában nézve, az 1945. évi parlamenti választások révén – időlegesen – megbicsaklott ugyan a kommunisták térfoglalása a törvényhozásban, ám a végrehajtó szféra dirigens tisztségeiben penetrációjuk töretlen volt. A kormányzó koalíció pártjai között az ideiglenesség időszakában is megfigyelhető rivalizálás a parlamenti választások, illetve a köztársasági államforma 1946.

februári megteremtése után egyre inkább elmérgesedő „hideg polgárháborús” hatalmi harcot generált a – magukat baloldalinak deklaráló – „kisebbségi” pártok blokkja és a választói voksok többségét magáénak tudó kiscgazdák között.²²

Az igazgatási garnitúrát kormányzati szint alatt pásztázva két jelenség kíván politikai-szociológiai értelmezést: az egyik a szociáldemokraták relatív túlsúlya a – diagramon is nyomon követhető – státuscsoportok többségében, a másik a pártonkívüliek hegemóniája a községi jegyzők körében. A Szociáldemokrata Párt vonzereje szinkronban volt azzal az általános korabeli politikai habitusváltással, amit tömören úgy szoktak leírni, hogy közvetlenül a háború után „egész Európa balra tartott”. (Lásd az akkori brit, olasz és francia parlamenti választásokat.) A hazai sajátosság abban állt, hogy a háború utáni szociáldemokrata „pártelhyók” – a legalitást nyert kommunistákhoz átigazolók – veszteségét pótolták az SZDP-be ekkoriban jelentkezett új tagok.²³ A magyarázat harmadik eleme – elsősorban a közszolgálatra aspirálók esetében – valamivel összetettebb. A maga idején az MKP – 1919-es, proletárdiktatúras múltjával, továbbá inkább sejtettvélelmezett, mint tudott moszkvai istrángjával kalkulálva – riasztóan radikális, „túl vörös” volt a magyar politikai közvélekedés számára. A kortársak ráadásul a Nemzeti Pártszpartot is a kommunista párt vidéki fiókszervezeteként, „agrártagozataként” tartották számon. Így jóformán csak a kiscgazdák és a szociáldemokraták maradtak pártválasztéknak azok számára, akik akár egzisztenciális rátartisággal, akár Max Weber-i „érzületpolitika” szerint mérték fel a kínálatot. Utóbbi mint – magyar viszonylatban – a legrégebbi „modern tömegpárt” ismert szak- és öngazgatási tradíciót is magáénak mondhattott. A felsorolt okok – különböző kombinációja – miatt eshetett sokak választása inkább az SZDP-re. Egyszerűbb megfejteni a falusi jegyzők többségének pártmentességét. A pártoknak nem volt elégséges – szervezeti, infrastrukturális, személyi – kapacitásuk azokra a kisebb településekre lehatolni, ahol a közvetlenebb, „tudjuk, ki fia-borja” egymásismerés tradíciója meghatározóbb volt és maradt a pártkorteskedésnél. Háromnegyed évszázad múltján, még manapság is itt találkoznak nagyobb számban a pártoktól – regisztráció szerint – független tisztségviselőkkel.

De térjünk vissza a vizsgált korba, a háború utáni egy-két évbe. A már említett Baloldali Blokk életre hívásától operált egyfelől célzott és hiszterizált „népitéletekkel”, ami Márai Sándor kortársi olvasatában „a sans-culotte-ok helyett a Moszkvában képzett könyökvédős hivatalnokok forradalma”.²⁴ Másfelől az 1946 késő tavaszi, kora nyári B-lista akcióval, harmadrészt pedig az önkormányzati közszolgálati tisztviselők alkalmazásának (felmentésének, kinevezésének és „behelyettesítő” vezénylesének) közvetlen belügyminiszteri jogkörbe emelésével érték el azt, hogy egyre inkább csak szabadalmazott kommunisták vagy velük lojális blokkpárti káderek nyerhettek újabb kinevezést. A rendőrségi, politikai rendőrségi felügyelet kezükben tartása mellett ezért volt számukra minden más tárcánál fontosabb a belügyminisztérium birtokba vétele. A kortársak által „vaskezűnek” aposztrofált – posztját épp 1946 tavaszán elfoglaló – Rajk László belügyminiszter pedig tudta, hogy mit vár tőle pártja, s a kommunista térfoglalás eltökélt érvényre juttatásával a legmesszebbmenőkig meg is felelt ennek az elvárásnak.

Szó se róla, a pártelvű demokrácia is saját bizalmi embereit állítja mindenütt a hatalmi intézményrendszer kulcspozícióiba. Ám az egzisztenciális indíttatású – netalán az adott poszthoz felkészültséggel is bíró – pártválasztók és a pártkatonaként hivatalba helyezett káderek közül többnyire az utóbbiak vitték többre a politikának egyre nyersebben alávetett bürokrácia taposómalmában. A sajtóból kevésbé ismerhető közszolgálati belvilág pártos kelepccéjéről Bibó István hagyományozott ránk egy jellemző korabeli esetet, ugyancsak 1946 tavaszáról.

„Amikor a Nagy Imrénél sokkal energikusabb Rajk László lett a miniszter, belügyi munkám – a [közigazgatási képesítő] tanfolyamok ügyétől eltekintve – mind céltala-

nabbnak tűnt fel előttem, hiszen területrendezési elképzeléseim mind messzebb kerültek a megvalósulástól. 1946 tavaszától már a B-listázás volt a hivatalokkal kapcsolatos politika fő témája. A hangsúly egy személycserére és számonkérésre irányuló együttes akción volt, s ez nem volt az én stílusom, és nem ebben láttam a magyar közigazgatás megújításának igazi kiindulópontját. Tudtam azt, hogy rengeteg személycsere szükséges, de azt a bizonyos kommunista módszert, amely a személycserét nem felróható dolgok számonkérésének és teljes egzisztenciavesztésnek a formájába öltöztette, én hamis és erőltetett dolognak tartottam. [...] Egy kérdés felróható dolgokat számon kérni és egészen más dolog a magyar közigazgatást egy csomó reakciós ballaszttól megszabadítani. Ha a kettőt összekapcsolják, akkor az ártatlanok mentése óhatatlanul az egész akciót lefékezi, holott ennek a rétegnek az egzisztenciális biztonságérzetét aláásni nem jó.

Közben zajlott a szorosán vett közigazgatásban egy sor akció, amiket én többször nem helyeseltem, mint igen. Mikor Rajk lett a miniszter, akkor az álám beosztott megyei osztály vezetője Rajk pártbéli [minisztériumi párt] titkára, Vida Ferenc lett, aki később mint büntetőbíró lett ismeretes és nevezetes. Ő nékem évfolyamtársam volt, és személy szerint jó viszonyban is voltunk. Azonban Rajk lévén a miniszter, és bizalmi embere, Vida az én beosztottam, az a helyzet alakult ki, amit a bridzsben gáblinak neveznek. A gábli az, amikor egy nem adu színből a királyné és az ász a királyt kézben tartó játékos után ütő játékos kezében van. Ha az előző játékos kiteszi a királyt, üti az ász, ha nem teszi ki, ütést kap a királyné, s a végül magára maradó királyt elviszi az adu. Hát egy ilyen gábliban voltam én: ha Vida valami számomra erőszakosnak és értelmetlennek tűnő propozícióval jött, én azt vidáman és vitézül lefújtam, és másnap ugyanazt megkaptam Rajktól miniszteri utasításként. Hol az ász ütött, hol a királyné, csak a közbültre szorult király nem. Éreztem hát, hogy nekem a belügyben való létem immár céltalan. Akkor hívtak meg a szegedi egyetemre, és 1946 nyarán hagytam ott a belügyet.”²⁵

Utólagos forrásfeltárással kezd összeállni: 1946 tavaszától, a parlamenti választások eredményeinek kiiktatását célzó – Rákosi Mátyás által forszírozott – *változó kormányzati mechanizmus, a pártközi tárgyalások kompetenciájába átcsúsztatott rendeleti kormányzás* keresztülvitele „tisztán belpolitikai ügyrendként” sikeresen gyarapította a kommunista térfoglalás-potenciált. Abba már a SZEB szovjet missziójának is csak alkalmanként, kiélezett helyzetekben kellett – Moszkva locuta, causa finita est jelleggel – besegítenie. Ennek lényege az volt, hogy a kiscgazda többségű parlamentet úgy tegyék – s tették is – „béna kacsává”, hogy közben azt folytatólagosan normális üzemmódban működőnek láttassák.²⁶ Holott az valójában már csak látszatparlamentként funkcionált.

Az éppenhogy létrejött legitim többpárti parlamentarizmusnak az 1945. évi választások nyomán szinte azonnal megindított felszámolása a kommunista térfoglalás – aktuálisan a presztálinizálás – folytatása volt, egyelőre továbbra is lopakodó üzemmódban. A kortársak némelyike Nagy Ferenc kiscgazda miniszterelnökkel diskurálva hallhatta azon keseregni a kormányfőt, miszerint „a hatalom kiesik a kezünkéből”.²⁷ Ekkoriban még megeshetett, hogy vitriolba mártott tollal írják egy Rákosi Mátyás képét ábrázoló köztéri plakátra: „ha ez a feje, akkor min ül?”²⁸ Ám hamarosan megmutatta nevezett, hogy egy ország apraja és nagyja sorsa felett ül – gyakorta tort – mint élet és halál ura. Ez azonban Magyarország világháború utáni történetének már egy következő fejezete.

■ JEGYZETEK

1. Márai Sándor: *A teljes napló, 1943–1944*. Helikon, Bp., 2006. 306.

2. Az angolszászoknak eszük ágában sem volt a propagandájukban sugallt ún. balkáni partraszállás, ám ezt – a németeket is megtévesztve – mindvégig sikeresen kommunikálták. Lásd Borhi László: *Akár német megszáll-*

- lás árán is: *Magyarország szerepe az Egyesült Államok külpolitikájában, 1942–1944.* In: *Századok füzetek. 2.* (Szerk Pál Lajos) Magyar Történelmi Társulat. Bp., 2009. 7–48.
3. Cseke Péter: *Mester Miklós üzenete.* Korunk 2014. 3. sz. 108. Lásd még Mester Miklós: *Két tragikus kor árnyékában.* Tarsoly Kiadó, Bp., 2012.
4. Theodore Dreiser: *Amerikai tragédia.* Népszava-kiadás, Bp., 1930.
5. Márai Sándor: *Föld, föld!...* Helikon, Bp., 2006. Ennek értelmezéseit lásd Pomogáts Béla: *Emigráció előtt és után.* Márai pályafordulása. Európai Utas 2000. 2. sz.; Uő: „*Miért nem örülök?*” *Szabadulás.* Kortárs 2000. 8. sz.; Révész Sándor: *Az antimindenes.* Beszélő 2008. 6. sz.; Keczán Mariann: *Márai Sándor 1956-os kommentárjai a Szabad Európa Rádióban.* Hítel 2008. 8. sz. 64–77; Kulcsár Szabó Ernő: *A tudás mint a nyelv „befagyaszása”.* In: „*Nem súlyed az emberiség!*”. Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerkesztő Jankovics József. MTA III., Bp., 2007. 1351–1370; Szegedy-Maszák Mihály: *Legyőzhetjük-e valaha a múltunkat?* In: *Történelem és emlékezet.* Összeállította Hunyadi György és Török László. Kossuth Kiadó, Bp., 2014. 89–109.
6. Kertész István: *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között.* Európa–História, Bp., 1995. Lásd még *A demokrácia reménye – Magyarország, 1945.* Szerk. Rainer M. János – Ständeisky Éva. 1956-os Intézet, Bp., 2005. Kertész István (Putnok, 1904 – Notre Dame, Indiana, 1986) nemzetközi jogász. 1945 tavaszától a külügyminisztérium békeelőkészítő osztályának vezetője, majd Magyarország római követe. E tisztéről lemondva 1948-ban emigrált az Amerikai Egyesült Államokba.
7. Szakály Sándor: *A magyar királyi honvédség és a magyar katonai felső vezetés, 1944–1945.* Rubicon 2014. 11. sz. 40–49; Kovács Zoltán András: *Nyilas-hungarista hatalomátvitel és közigazgatás.* Rubicon 2014. 11. sz. 58–69; Markos György: *Vándorló fegyház.* Magvető Kiadó, Bp., 1971; Palasik Mária: *Műgyetemisták odüsszeiája, 1944–1946.* Műgyetemi Kiadó, Bp., 2006.
8. Juhász Gyula: *Az uralkodó eszmeik zsákutója.* In: *Magyarország, 1944-ben.* Szerk. Orbán Sándor. Bp., 1984. 31–32.
9. Lásd erről *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, 1944–1945.* Szerk. Feil István. Politikatörténeti Alapítvány, Bp., 1995 című tanulmánykötetet, benne Gyarmati György: *A parlamentarizmus korlátai és annak következményei az Ideiglenes Nemzetgyűlés tevékenységére* című írást, 152–170.
10. Nagy Lajos: *Pincenapló.* Hungária Könyvkiadó, Bp., 1945; Szép Ernő: *Emberszag.* Keresztes Könyvkiadó, Bp., 1945; Fenyő Miksa: *Elsodort ország.* Révai, Bp., 1946; Polcz Alainé: *Asszony a fronton.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1991; Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló, 1936–1946.* II. Jaffa Kiadó, Bp., 2014.
11. *Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944. szeptember – 1945. április.* I–II. Vál. és szerk. Karsai Elek – Somlyai Magda. Bp., 1970; „*Törvényes megszállás*”. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között.* Szerk. L. Balogh Béni. MNL – OL, Bp., 2015. Lásd még a két említett kiadvány közreadása közötti évtizedekben megjelent *megveí* levéltári köteteket az 1944 utáni évek „helytörténeti” forrásaiból.
12. Gyarmati György: *Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956.* In: *Bűnbak minden időben.* Szerk. Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronosz Könyvkiadó – MTT – ÁBTTL, Pécs–Bp., 2013. 405–432.
13. Bihari Péter: *Élet, tér, foglalás.* 2000. 2008. 10. sz. 14–17.
14. Bibó István: *Válság után – választás előtt.* In: *Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. 1945–1949.* Magvető Kiadó, Bp., 1986. 533.
15. Tony Judt: *A háború után.* Európa Kiadó, Bp., 2007. 92.
16. *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja, 1944–1945.* Főszerk. Vida István. Magyar Országgyűlés, Bp., 1994; *A Nemzetgyűlés Almanachja, 1945–1947.* Főszerk. Vida István. Magyar Országgyűlés, Bp., 1999. E két terjedelmes – együttesen 1500 oldalas – kiadvány részletesen informál a parlamentek és a kormányok létrejöttéről, működéséről, a korabeli pártok szociológiai jellemzőiről, s közli minden egyes korabeli parlamenti képviselő teljes életútját is.
17. Voltak, kik sikerrel jártak, mások 3-5-8 év múltán kerültek haza e háború végi kényszerű kalandtúrából.
18. Révai József: *Kellenek-e a nemzeti bizottságok és mire?* Néplap (Debrecen) 1945. január 10.
19. Acsay Tihámér: *Hány Igaz találtak?* Kis Újság 1945. május 17
20. *Hegedűs Géza visszaemlékezése.* In: *A háborúnak vége lett.* Szerk. Kabdebó Lóránt. Kozmosz, Bp., 1983. 296–300.
21. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár. 174. f. KV F 83.
22. Gyarmati György: *Harc a közigazgatás birtoklásáért.* Századok 1996. 3. sz. 497–570.
23. Ez elsősorban ipar- és bányavidékeken, illetve a nagyobb városokban volt jellemző. A falvakban, agrárkörzetekben az SZDP látványosan „alulteljesített” a parlamenti választásokon.
24. Márai Sándor: *Napló, 1945–1947.* Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., 1990. 32.
25. *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok.* Közreadja Huszár Tibor és Hanák Gábor. Magyar Krónika, Bp., 1989. 97.
26. A hatalomszerzés hasonló mechanizmusát magyarázta Berlinben keletnémet párttársainak a szintén Moszkvából visszatért Walter Ulbricht: „demokratikusnak kell látszani, de mindent az ellenőrzésünk alá kell vonnunk.” Tony Judt: *A háború után.* i. m. 188.
27. Izinger Pál – akkor a mezőhegyesi állami mintagazdaság igazgatója – egy 1946. decemberi vadászatra daltálja Nagy Ferenc rezignált kiszólását, míg Palasik Mária ugyanebből a hónapból talált egy olyan, Nagy Ferenc tollából származó – miniszterelnöki tevékenységének mérlegét megvonó – hosszabb írást, amelynek az idézett konklúzióval egybevágó a gondolatmenete. Vö. *Izinger Pál életútja.* Hanák Gábor interjúja alapján szerkesztette Izinger Anna. Osiris, Bp., 2014. 74; Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarcra Magyarországon, 1944–1949.* Napvilág Kiadó, Bp., 2000. 155–156.
28. *Izinger Pál életútja.* i. m. 81.